

Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD), Yıl: VI, Sayı:12 Eylül 2008, s.1-19.
Nesimi'nin Şiirlerinde Ortodoks ve Heterodoks Düalizmi

Yrd. Doç. Dr. Recep Cengiz¹
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Sarıçiçek².

Özet

Her toplum tipi, kendine özgü bir sanatçı kimliği ve sanat eserleri yaratır. Bir toplumdaki sanat eserleriyle ilgili araştırmalar ise tarihe bir bütün olarak bakmayı; dinî, ahlakî, siyasî ve hukukî alanlarda etkili olan iktidar merkezlerine karşı muhalefet eden kurumlar ve bunların görüşlerini çok faktörlü sosyolojik bir olgu içinde ele almayı gerektirir.

Ayrıca sanat eserlerinin sosyolojik çözümlemesi, toplumda gruplar arasındaki ilişkilerin açıklanmasıyla sağlanabilir. Bu çalışma, dinî, ahlaki, siyasî ve hukukî alanlardaki Nesimi'nin şiirlerini sosyolojik çözümleme girişimi olarak nitelendirilmelidir. Günümüzde, edebiyat sosyolojisi alanındaki bu tür bilimsel araştırmalar, modern Türkiye'nin kendisini ilişkilendirdiği toplumsal yapısıyla ilişkili kopuk halkalardan birini bularak yerine koyma olarak değerlendirilebilir.

Anahtar kelimeler: Sanat, iktidar, muhalefet, Ortodoks, Heterodoks.

Ortodoks And Heterodoks Dulizm In The Nesimi's Poems

Abstract:

Every society, even Nesimi who was traditional like society he is in or modern has its own artistic identity or work of art. Because of that fact, every study of works of art should be evaluated in its whole historic back ground in which there are moral, religion, politic, law or the other kinds of institutional structures. In addition to that , to explain the sociological aspect of a work of art, we should understand the relations among the different types of groups in a society. For this reason this study is an explanation of sociological aspect of Nesimi's poem in the fields of moral, religion, politic, law or the other kinds of institutional structures in its historic period. This kind of scientific studies in literature sociology is an effort to research a part of broken ring of modern Turkey related to its social structure.

Keywords: Art, power, opposition, İslâmic Orthodox and Heterodoxy.

1. Giriş

Günümüzde "uzmanlık" fikrinin ön plana çıkmasının en belirgin nedenlerinden birinin bilimde ayrıntıyı yakalama çabası olduğu söylenebilir. Bu çabanın en önemli tetikleyici unsuru ise, aynı konuyu farklı bilim disiplinlerinin değişik bakış açılarından değerlendirebilmektir. Nitekim pek çok ülkede üniversitelerdeki fen ve sosyal bilim disiplinlerindeki uzmanlar kendilerine yakın olan alanlarda ortak bilimsel çalışmalar yapabilmektedirler. Bu bağlam içinde yapılan bu çalışma tarih, edebiyat ve sosyoloji alanlarındaki ilişkiyi yakalama çabasıdır.

Bu disiplinler arasındaki ilişkiler ağını oluşturmak, konunun tarihî, edebî ve sosyolojik unsurlarını yerli yerine koyabilmek ve bir bütün içinde bunları açıklayabilmekle mümkündür. Zira Klasik Türk Edebiyatında önemli yere sahip divânların dizelerinde ifade edilmek istenenler,

¹ Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. El-mek: recengiz@dicle.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü. El-mek: rasari@dicle.edu.tr

sadece edebiyatla sınırlı olmayıp aynı zamanda tarihî ve sosyolojik veri olup disiplinler arası çalışmaları zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle devrin olaylarını, gelenek ve yaşayış biçimini bilmeden, sanatçının hangi şart ve ortam içinde olduğunu belirlemeden bir edebiyat metninin tam olarak yorumlanması mümkün olmayacaktır. Örneğin, 14 yüzyılda Nesimi (ö. 1433) tarafından yazılmış bir şiiri sadece yer, zaman ve isim belirterek açıklamaya çalışırken, tek başına "el-Müeyyed³ (Saltanat yılları 815/1412- 824/1421), zamanında Halep'te asılmıştır..." (Kürkçüoğlu: 1985, XVIII) denilmesi yeterli olacaktır. Oysa tarihsel bir dönemin edebiyatını sosyolojik açıdan açıklamak için onu yer, zaman ve isimden bağımsız olarak yorumlamak gerekmektedir.

Başta şiir olmak üzere sosyal yaşam içinde ortaya konulan tüm sanat alanlarına yönelik araştırma geleneği, tarihe bir bütün olarak bakmadaki ihmal nedeniyle hak ettiği yeri alamamıştır. Bu konunun tipik örnekleri arasında, Türk tarihinde dinî, ahlaki, siyasi ve hukuki alanlarda etkili olan şeyhülislâmlık ve ulemâ konusu ilk sırada zikredilebilir. Söz konusu alanda, devletin kurulu sistemini savunan ulema ile bunlara muhalefet edenlerin kurumsal ve bireysel görüşlerini yansıtan sanat içerikli söylemler yeterince çok faktörlü sosyolojik bir perspektiften ele alınmamıştır. Oysa kurulu düzeni (Ortodoksi) savunan kurumlarla, Hurufilik, Bektaşîlik, Mevlevîlik ve Halvetîlik gibi o dönemdeki aktif-belirgin muhalif oluşum ve organizasyonlar (Heterodoks), Nesimi'nin yaşadığı çağın ve coğrafyanın bir parçası olarak sanat ve edebiyat sosyolojisi açısından önemli bir yere sahiptir.

Tarihe atıfta bulunarak sanat eserlerinin açıklanması kadar, sanat eserinin ortaya çıkışında etkili olan koşulların göz önünde bulundurulması da eserin doğru anlaşılmasında önemli bir etkidir. Her dönemde sanat eserleri, sosyal ve doğal nedenlerle toplumsal yaşamda hak arama sürecinin işlemediği, anlaşmazlıkların çözümlenemediği, hak ve adalet duygularının tatmin edilmediği durumlardan boş zaman olgusuna kadar geniş bir nedenler yelpazesinin ürünü olarak ortaya çıkar.

Değişik sosyal nedenlerle anlaşmazlıkların çözümlenemediği ve adalet duygularının tatmin edilmediğini aktaran Nesimi'nin şiirlerinde Ortodoks ve Heterodoks düalizminin gerginliği görülmektedir. Söz konusu gerginliğin ve Nesimi'nin temsil ettiği bir taraf olan Ortodoks düşüncenin genel karakteristik özelliklerine baktığımızda genel olarak şu görünümle karşılaşılmaktadır: Batini⁴ öğretilerini ve buna dayanan gizli ritüellerini geleneksel olarak yalnızca dini lider konumundaki kişilerin organize ettiği, heterodoks gruplar, Türk tarihi içinde

³ Zamanın Mısır hükümdarı, (Saltanat yılları 815/1412- 824/1421).

⁴ Batnîlik: Şii karakterli diğer mezheplerle birlikte bu isimle anılmaktadır. 8.yy. da İsmailiye hareketi ile özdeşleşen, önceleri Hurufilik adı altında hareket eden sonra da Bektaşîlik içerisinde yayılma eğilimi gösteren bir inanç sistemidir. Irak'ta ve İran'da hâlâ etkinliği bulunan; Dürzi'ye, Halefiye, Hurufilik, İsmailiye, Karmatilik, Nuseyriye gibi tarikatları bulunan bir inanç biçimidir. Batnîler halifelik yerine imamlığı tekليف etmektedirler, imam, onlara göre Hz. Ali'nin soyundan gelmektedir. (Kırkkılıç, 1996; 264-266).

Selçuklu ve Osmanlı toplumunun siyasi-idari yapısıyla, politik ve toplumsal merkezleriyle sınırlı bir etkileşimi olan kapalı bir dinsel-grup niteliğinde bulunmaktadır. Heterodoks öğretilerde dini inanç ve pratikler, batını özellikler taşımakta ve gizli ritüeller sözlü olarak aktarılmaktadır.

Bu bakımdan Nesimi'nin Ortodoks ve Heterodoks düalizmini ifade eden şiirlerinde önemsenmesi gereken bir görevi yerine getirdiği görülmektedir. O, her şair gibi şiirleriyle bir görevi ve sorumluluğu yerine getirme inancıyla; toplumsal yaşamda var olan durumu tespit etmeye yönelik, duygusal, psikolojik ve sosyal özellikleri yansıtan bir tutum sergilemektedir.

Sanatı ortaya çıkaran nedenlerle birlikte, sanat eserlerinin niteliklerine göre yorumlanması da edebiyat sosyolojisi açısından tartışmalı bir alan olarak görünüm kazanmaktadır. Örneğin yazılı sanat alanları için ön görülen analiz yönteminin resim, müzik, heykel gibi sanat alanları için de geçerli olup olmayacağı tartışılabilir. Zira her sanat eserinin özgün biçimsel yapısı birbirinden ayrıdır. Bu nedenle şiir, yazınsallık açısından yorumlanmayı gerektiren farklı bir karakter sergilemektedir. Buna göre görsel eserler dış dünyayı, davranış ve düşünüş biçimlerini kanıksamamıza neden olabilirken; şiirin bu kanıksamayı kırarak davranış ve düşünceleri taze bir bakışla yeniden algılamamıza imkân sağladığı iddia edilebilir.

Bu konuda başka bir problem alanı da, sanat eserlerinin yorumlanmasında kullanılan gerçek ve nihai belirleyicilere dair spekülasyonlardır. Bu nedenle, sanat eserleri ile ilgili hiçbir tek faktörlü açıklama pratikte yeterli olmamaktadır. Şüphesiz, şiirin karmaşık bir arka plana sahip olması, sanatçının iç ve dış gruplar ile olan ilişkilerindeki karmaşıklığın açıklanması sosyolojik bir yaklaşımı gerektirmektedir. Günümüzde, edebiyat sosyolojisindeki bu tür bilimsel araştırmalar, modern Türkiye'nin toplumsal yapısının kopuk halkalarından birini yerine oturarak bütünü sosyolojik açıdan bir değerlendirme olarak kabul edilebilir. Çalışmada, Nesimi'nin şiirlerinde ifade ettiği olaylar birer sosyolojik olgu olarak değerlendirilmiş ve şiir ve sanatçı sözleriyle de Nesimi ve onun şiirlerine atıfta bulunulmuştur.

Çalışmada, örnek bir şahsiyet olarak Nesimi'nin seçilme nedeni onun sanat ve edebiyat anlayışının İslâmî yorum farkının ortaya çıkardığı gerilimleri en iyi şekilde ifade ettiğini düşündüğümüzden dolayıdır. O dönemde ortaya çıkan olayları, doğru ve bir bütün olarak kavrayabilmek için dönemin toplumsal kurumları, kavramları ve ilkelerini Nesimi'nin şiirlerinde belirgin biçimde ortaya koymak hedeflenmektedir. Ancak konunun en önemli sorunsalı ise, Nesimi'nin yaşadığı dönem ve İslâm ilişkisinin bütün yönleri ile ele alınıp tartışılmasıdır.

Araştırmanın konusu, edebiyat ve toplum ilişkileri alanında, sanatın; ahlâk, siyaset, hukuk vb. öğelerin Ortodoks ve Heterodoks düalizmi çerçevesinde açıklanmasıdır. Çalışma, Seyyit Nesimi'nin şiirlerinde 14.-15. yüzyıllardaki toplumsal yaşamın Ortodoks ve Heterodoks

düalizminin “söylem”, “öykü” ve “anlatım” edinimi ile nasıl tanımlandığını konu edinmektedir. Araştırmanın amacı, Nesimi’nin şiirlerinden hareketle Ortodoks ve Heterodoks düalizminin araştırılması, sınırlılığı ise Nesimi’nin metin içerisinde belirtilen şiirleridir.

Araştırma; 1) metodoloji ve 2) kuramsal çerçeve olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

2. Sanat ve Edebiyat Sosyolojisi Üzerine

Sanat eserleri; onun yaratıcısı olan sanatçıyı da kapsayan “estetik obje”, “estetik suje”, “estetik tavır” ve “estetik değer” olmak üzere bir kare ilişkisi içinde ele alınabilir. Bu karenin birinci kenarında güzel dediğimiz bir varlık “estetik obje”, örneğin bir şiir, bir doğa parçası; ikinci kenarında bu estetik varlıkla ilişki içinde bulunan onu estetik olarak algılayan bir “estetik suje”, üçüncü kenarında estetik suje ile estetik obje arasındaki ilişkiden doğan bir “estetik tavır”; dördüncü kenarında ise, sanat eserlerine yüklediğimiz “yüce”, “trajik”, “komik” manzumesini oluşturan “estetik değer”ler bulunmaktadır. Örneğin, Süleymaniye Camiini bir “estetik obje”, onu statik yönden seyreden/inceleyen birey “estetik suje”; camii sadece seyretmek için bakan kimsenin davranışı “estetik bir tavır” ve camiyi düşünsel-bilgisel/bilimsel olarak değerlendirme ise “estetik değer”dir (Tunalı: 1984, 25).

Sanatın taşıdığı karmaşıklık onun tahlil edilmesi ve yorumlanmasını da zorlaştırmaktadır. Sanat, ister bir yansıtma, isterse benzetme ya da taklit olarak kabul edilmiş olsun, objeleri yorumlamak hatta bunların benzerlerini resmetmek sorunlu bir alan olarak kabul edilmektedir.

Benzer olarak sanatın niteliği hakkında ileri sürülen kuramlar da iki genel çözümleme yaklaşımı sunmaktadır. Bunlardan birincisi, psikolojist anlayışı da içeren, sanatı sujenin belirlediğini savunan fenomenolojik görüştür.⁵ İkincisi ise, tek yanlı olmayan bütünsel ontolojik⁶ çözümlemedir (Tunalı:1984, 82-86). Aynı şekilde önemli sayabileceğimiz kuramlardan yansıtma bakıldığında, eser üzerindeki belirlemeleri oldukça önemlidir. Yansıtma kuramına göre, eserin en önemli özelliği doğayı, insanı, hayatı kısaca gerçekliği yansıtmasıdır. Zira sanatla insan, doğayla hayat arasında sıkı ve kaçınılmaz bir ilişki bulunmaktadır.

Genellikle “gerçekliği” yansıtma denildiğinde çoğu zaman belli başlı üç görüşle karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisi, sanatın görüngüyü (uzay gerçekliği) olduğu gibi

⁵ Fenomonolojik görüş: “Alman filozofu Edmund Husserl tarafından kurulmuş olan bilincin çok çeşitli formlarıyla, dinî, estetik, ahlaki ve duygusal her türlü doğrudan deneyimini analiz edip betimleyen felsefe anlayışı. Merleau-Ponty’ya göre ise, fenomenoloji bizi dünyaya bağlayan ilişkinin bilincine varma ve dünyanın gerçekliğini kavramanın biricik aracıdır. Fenomonolojinin en önemli başarısı, aşırı öznellik ile aşırı nesnellik dünyaya da rasyonalite kavramı içinde belirtmiş olmasıdır. Fenomonolojinin görevi, dünyanın gizemiyle bilincin gizini açığa çıkarmaktan başka bir şey değildir”(Cevizci: 2000; 370).

⁶ Ontoloji:”Gerçekliğin yapısını ve doğasını varlık, oluş, değişme, zaman, öz, zorunluluk, yokluk, edimsellik gibi kategorileri kullanarak olabildiğince kapsayıcı bir tarzda açıklamaya çalışan felsefi görüştür.” (Cevizci: 2000, 680).

yansıtmasıdır. Bu çerçevede sanat, bu görüngünün bir kopyasıdır. İkincisi sanatın evrensel olan unsurları yansıtmasıdır. Örneğin, bir sanat olarak şiir soyut evrensel bir gerçekliği ifade ederken, somut olarak toplumsal, bölgesel ve bireysel gerçekliğin bir ifadesidir. Sonuncusu ise, ideali yansıttığına olan inançtır. Bu inanç, nesnelerin özünü verme gayreti içinde bu dünyadakilerin kusurlarını silmek ve onları olduğu gibi değil olmaları gerektiği gibi yansıtma anlayışıdır.

Marksist estetiğin önemli kuramcılarında sayılan Georg Lukacs da sanatı “yansıtma” olarak kabul etmekte bunu “doğalcılık” ve “gerçekçilik” olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Lukacs, doğalcılık kavramıyla, önemli ile önemsizin, gerçekliğin belirleyicisi olanla olmayanın ayırt edilememesini anlatmaktadır. Bu durumda bireyle toplum, bireyle doğa arasındaki ilişkiler mantıksal bir anlamlılıkla kurulamamış olmaktadır. Bunlardan gerçekçilik sosyal gerçekliği yansıtmaktır. Burada sanatçının görevi toplumun belirli tarihsel dönemdeki gelişme süreçlerini yani toplumun iç ve dış dinamiğinin kavranması olarak açıklanmaktadır. Hatta, sosyal gerçekliği “tarihi eleştirel gerçeklik” ve “toplumcu gerçeklik” olarak ikiye ayırmaktadır (Moran: 1994, 75-90).

a) Tarihi eleştirel bir yaklaşımla bakıldığında, bir okurun geçmişte yazılan bir eseri ve yazarının amacını anlayabilmesi ve değerlendirebilmesi için eserin yazıldığı çağdaki koşullar, inançlar, dünya görüşü, sanat anlayışı vb. hakkında bilgi sahibi olması gerekir.

b) Sosyolojik eleştirel açıdan bakıldığında ise sanat kendi başına var olmayıp, toplum içinde doğan ve toplumun bir ifadesi olan gerçekliktir. Sanatı, sanatçıyı ve okuru toplumsal koşullar belirlediğine göre burada yapılacak iş, bu koşullar göz önüne alınarak sanatla ilgili soruları/sorunları açıklamaya çalışmaktır (Moran: 1994, 76).

Günümüzde edebiyat sosyolojisinin en gözde olanı, edebiyatın belgesel yönünün tercih edilerek çağına ayna tuttuğudur. Buradaki ayna imgesi yaklaşımı, uzun ve belirgin bir tarihe dayanarak herhangi bir milletin edebiyatının o milletin hangi yapıda olduğunu söylememize imkan sağlamasıdır. Bu yönüyle edebiyat, toplumsal yapının değişik kesimlerinin, aile ilişkilerinin, sınıf çatışmalarının, vb. bir yansımasıdır. Bu popülerliğine rağmen ayna kavramı edebiyatın sosyolojik analizinde çok büyük itina ile ele alınmalıdır. Bu yaklaşımın en önemli çekincesi, edebiyat sosyologunun belirli dönemlerin tarihsel detaylarına inmek için yeterli ustalığa sahip olamamasıdır. Zira söz konusu bakış açısı, sadece edebî kaynaklara nüfuz etmenin sorunu açıklamakta yeterli olmayıp daha çok diğer kaynaklardan toplumun yapısını bilmeyi gerektirmesidir (Alver; 2004, 79-63).

Edebiyat sosyolojisi araştırmaları, genellikle dört kategoride değerlendirilebilir. Bunlar; 1. Yazarın hayat evreleri; 2. Eser; 3. Yayıncı ve 4. Okuyucunun araştırılmasıdır. Bunlardan

birincisi yazarın eseri oluşturma dönemi ve yazarın toplum içindeki konumudur. İkincisi ise eserin toplumsal boyutuna dikkat çekilmesidir. Bu boyutun tespiti ve tahlili için genellikle;

1- Eserin hitap ettiği toplumsal kitlenin tespiti, toplumsal kitleden maksat, eserin muhtevasıyla ilgili olarak yöneldiği kitledir. Örneğin, dini bir grup mudur, çocuklar mıdır, gençlik midir? gibi unsurların tespit edilmesidir.

2- Sosyal olaylar karşısında yazarın tavrının tespit edilmesidir. Burada yazarın biyografisine müracaat ederek gerçek hayatta bu olaylar karşısında aldığı tavırla, kurgusal hayattaki tavrının mukayese edilmesidir (Alver; 2004, 189-197).

Sanat üzerine söylenmesi gereken bir başka husus, sanat ve edebiyatın üretici ve tüketici merkezli olduğunun bilinmesidir. Üretici merkezli edebiyat anlayışı manevi tatmin ve maddi kazanç beklentisi olarak ikiye ayrılabilir. Maddi kazancı bir yana bırakırsak, manevi tatmin beklentisinin tipik örneklerinden biri edebiyatın propaganda vasıtası kılınmasıdır. Nesimi'de tipik gerçekliğini bulan bazı edebiyatçılar, teolojik, ideolojik, felsefi, dinî düşüncelerin kitlelere yayılmasında bir araç olarak sanatı kullanmayı başaramışlardır. Türk edebiyatında Nef'i, Nabi gibi şairlerin Ortodoks; Pir Sultan Abdal'dan Aşık Veysel'e uzanan sanatçıların ise Heterodoks düşüncenin yayılmasında edebiyatı bir propaganda aracı olarak kullandıklarını söyleyebiliriz. Edebiyatın tüketici merkezli değerlendirilmesi ise üretici merkezli duruşu kadar önemli olmakla beraber çalışmamızın niteliği çerçevesinde yadsınmıştır (Alver; 2004, 200-208).

3. Nesimi'nin Yaşadığı Dönemin Sosyal Yapısı; Tarihî Bir Perspektif

İslâmi Türk Edebiyatının temeline adını yazdırmayı başarmış olan Seyyit Nesimi hakkında kaynaklardaki bilgiler çelişkili olmakla beraber, onun hayatının önemli dönüm noktalarını teşkil eden Fazlullah Hurufi ile buluşmaları, Anadolu'ya gelişi ve sonraları Halep'e gidişi tarih bakımından tespit edilebilmektedir. Nesimi, tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, Mısır Sultanı Melikü'l-müeyyed'in verdiği hüküm ile derisi yüzülmek suretiyle öldürülmüştür. Nesimi'nin Halep'te uğradığı bu feci akıbet ise, hayatının menkıbelerle örülmesine neden olmuştur. Bu nedenle şairin hayatı, bazen kaynaklara, bazen eserlerine, zaman zaman da rivayetlere atıfta bulunularak açıklanmaktadır.

15. yüzyılın başlarında meydana gelen savaşlar, Ortadoğu ve Anadolu'da hayatı harap olan halkı korku ve güvensizliğe sürüklemiş, bu durum Nesimi'nin de içinde bulunduğu o günün şairlerinde dünyaya ve hayata yönelik dinî, ahlaki, siyasi, hukuki, vb. toplumsal kurumlara yönelik karamsar bir bakış açısı oluşturmuştur. Aynı zamanda dönemin şairleri ve bunların

söylemleri muhalif dinî ve siyasi gruplar bu sürecin bir parçası olarak birbirlerini iç ve dış güç odaklarının işbirlikçileri olarak görmeğe başlamışlardır. Bu ortam içinde Nesimi'nin de Dülkadiroğlu⁷ beyi Osman Karayülük ve Timur'la iyi geçinmesi ve Timur'un yandaşı olarak savaşması, Mısır ve Suriye'de bulunan siyasi grupları kuşkulandırmıştır.⁸

Osmanlı İmparatorluğunda grup içi çatışma, onun sosyal yapısında etkili olan “ırk” (milliyetçilik) ve “din” (İslam) olgularının düalizmine yaslanmaktadır. Osmanlı, İmparatorluk haline gelişinden yıkılışına kadar birbiriyle çatışan milliyetçi grupların varlığına sahne olmuştur. İkinci Murat döneminde Enderun'a alınan Arnavut kralı Jean Kasteryoti'nin küçük oğlu Orj Kasteryoti'nin Arnavutluğa gittiğinde Osmanlıyı uzun yıllar meşgul edecek eylemlere girişmesini buna örnek gösterebiliriz (Sevinç: 1978, 217). Benzer sorunun bir başka örneği ise Türk olmayan Osmanlı siyasi-idari yapısı içinde yer alan devşirmelerin, ihanet ve rüşvet pazarı oluşturmalarında etkin olmalarıdır (Sevinç: 1978, 226). Aynı şekilde Selçuklulardan Osmanlıya uzanan periyot içinde Türk-İslam dünyası, Nesimi'nin şiirlerine yansıdığı gibi İslami Ortodoks ve Heterodoks düalizminin çelişkisine de sahne olmuştur

3.1. Nesimi'nin Hayatı ve Edebi Kişiliği

Nesimi'nin nerede ve ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. 14. yüzyılda yaşadığı bilinen Nesimi'nin doğum yeri olarak Bağdat civarında Nesim köyü; Diyarbakır; Tebriz; Şiraz ve hatta Nusaybin gösterilmektedir (Kürkçüoğlu: 1985, V-VI). Şairin bu yerlerden hangisinde doğduğu belli olmamakla birlikte bu yerlerin dil, din, milliyet gibi sosyal özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz. Nitekim, Nesimi'nin bir şiirindeki;

Arab nutku tutulmuştur dilinden

Seni kimdir diyen kim Türkmensin⁹ (Ayan: 1990, 271)

ifadesinden onun Azeri Türkmenlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kaynaklarda “nesebi doğru, yüksek dereceli seyitlerden” olduğu yönündeki bilgiler de onun kültürel olarak seçkin bir sosyal çevreden olduğunu/geldiğini doğrulamaktadır (Ayan: 1990, 30).¹⁰ O, bir şiirinde;

⁷ Dülkadiroğulları koşullara göre kimi aman Osmanlıları, kimi zaman Memlukleri destekleyen Maraş ve yöresinde hakim olan bir beyliktir.

⁸ Bu tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylar Nesimi'nin şiirlerinde değişik vesilelerle zikredilmektedir.

Râzık-ı erzâkımız Mer'aş değil

Rızıkı Mer'aşdan umarsın hoş değil

Kim ki artmaz için bi-gaş değil

İki üçü kim dedi kim şaş değil

(Ayan 1990: 415, T-187)

(Şiirlerin sonunda gelen ifadeler kaynak ve sayfasıyla beraber şiir numarası/türü ve beyit numarasıdır.)

⁹ Senin mükemmel Arapça konuşmandan dolayı Arab'ın dili tutulmuştur; bundan dolayı senin Türkmen olduğunu kimse tahmin edemez.

¹⁰ Divan'ında kullandığı "gelemem" yerine "gele bilemem", "sığmam" yerine "sığmazam", "demem" yerine "demezem" gibi iktidari fiillerle geniş zamanların olumsuz hallerini ifade ediş tarzından Habibi ve Fuzûlî gibi onun da dilinin Türkçe'nin Oğuz lehçesine oldukça yakın Azeri lehçesi olduğu anlaşılmaktadır. Farsça'ya Türkçe kadar hâkim bulunmak, bir divan tertibine yetecek miktarda Farsça şiirler de yazmakla beraber, Türkçe

Gerçi bugün Nesîmîyim Hâşimîyim Kureyşîyim

Bundan uludur âyetim âyet ü şâna sığmazam¹¹ (Ayan:1990, 242)

diyerek de bunu teyit etmektedir.

İnanç bakımından Nesimi'nin görüşleri, her ne kadar önce Sünni sonra Şîî din adamları hatta bazı Heterodoks tarikatlarca hoş karşılanmamış olsa da¹², bütün kaynaklarda, onun Fazlullah Naimi'nin Kur'an tefsir ve tevilleri ile kurduğu Hurufiliği¹³ benimsediği belirtilmektedir. Hatta onun, üstadı Fazlullah yaşıyorken bile şiirleri ile Hurufiliğin güçlenmesine katkı sağlayan başlıca propagandacılarından olduğu görülmektedir. Ayrıca Onun, üstadı olan Fazlullah Naimi'nin öldürülmesinden sonra dış gruplara karşı gizlenme gereği duymadan iç grup aktivitesini artırdığı, bu maksatla ölümü göze alarak mensup olduğu dinî grubun güçlenmesi için Anadolu'yu, Irak'ı, Suriye'yi dolaştığı ve çevresine birçok kimseleri topladığı hatta Anadolu Beylerinden bir kısmına nüfuz ettiği ve kendisi gibi propagandacılar yetiştirdiği de bilinmektedir.¹⁴

Onun, temsil ettiği grubun Anadolu'da güç kazanmasına ve dış gruplara karşı direnişinde önemli bir savunma ve saldırı aracı olan kullandığı edebiyat, o zaman dilimi içinde değerlendirildiğinde ahenkli, akıcı ve etkileyici bir içeriğe ve lisana sahiptir. Divanında bugün için bile kulağı tırmalayan mısralar yok gibidir ve oldukça vurguludur. Nesimi klasik tasavvuf şiirinin en etkili olanlarını söyleyen bir şair olarak inandığını ve duyduğunu ifade ederek cesur ve

şiirlerinin Farsçalarından daha çok ve daha esprili oluşu ana dilinin Türkçe olduğuna ayrıca tanıklık etmektedir.

Nesimi, şiirlerini daima aruz vezniyle yazmıştır. Bu bakımdan, hece vezniyle yazılmış şiirler onun değildir. Aruz vezninin en girift ve güç vezinlerini başarı ile kullanmıştır. *Nesimi*'nin şiirlerinde kafiye sağlamdır ve O şiirlerinde Türkçe'ye hâkimdir. Aynı zamanda *Nesimi*'nin, Türkçe kadar güzel, ahenkli Farsça şiirleri de vardır. *Nesimi*'nin başlıca eserleri Türkçe ve Farsça divanlarıdır. (Kürkçüoğlu: 1985, XXII)

¹¹ "Bugün *Nesimi* diye anılmakta isem de *Hâşimoğulları* soyundan, *Kureyş* oymağındam. Bundan dolayıdır ki âlâmetim uludur ve bu ululuk sebebiyledir ki âlâmete ve şâna sığmam."

¹² Fuzuli Bayat, "Hurûfîlik Merkezleri ve Anadolu'da Hurûfîlik", www.alewiten.com.

¹³ Bütün varlık *sesten* zuhura gelmez. Ses, kemalini sözde bulur; bu da ancak insanda olur. Sözler, harflerle belirtilen fonemlerden, ses unsurlarından oluşur. Öyleyse sözün aslı harftir. *Kur'an-ı Kerim* 28; Farsça'da bu 28 harften başka (ç, g, j ve p gibi) 4 harf daha bulunduğundan *Fazlu'llah*'ın mukaddes sayılan *Cavidan-namesi* ise 32 harften meydana gelmiştir. *Kur'an-ı Kerim*'de bu 4 harfin yerini "*Lâm-elif*" almışsa da bunun tekrarlanmayan 4 harfi (*Lam, Elif, Mim, Fe*) esasen 28 harf içinde mevcuttur. İnsanın yüzünde 1 saç, 2 kaş, 4 kirpik olmak üzere 7 hat kılması vardır, insanlar, analarından bu 7 hatla doğarlar. Bu hatların kendileri ve yerleri toplanırsa 14 eder. Erkekler erginlik çağına girdikleri zaman, sağ ve sol yanlarında 2 bıyık, 2 sakal, 2 burun hattıyla 1 çene altı hattı olmak üzere 7 hat daha zuhura gelir. Bunlar da kendileri ve yerleri hesap edilmek şartıyla 14 olur. 2x14=28 eder ki bu, *Kur'anı Kerim* harflerinin sayısına eşittir. Saçlarla çene altındaki hattın "*istiva*" çizgisi, denilen ve yukarıdan aşağıya indirilen bir hatla ikiye bölünmesi halinde bütün hatların kendileriyle yerlerinin sayıları toplamı 32'ye ulaşır. *Nusayrilik, Dürzilik, Yezidilik* gibi esas inançlarında İslami hükümlerden tamamıyla ayrılmış uydurma bir dindir." bir tarikattır." Ya da kökleri eski Hind-İran, hatta Mısır'da bulunan Batniliğe dayanan bir mezhep olarak tanımlanabilir. (Bkz. İslam Ansiklopedisinin Hurufilik maddesi). Fatiha süresi 7 ayettir; sürenin 7 de adı vardır. 7 ayet ve 7 ad, kendileri ve yerleriyle birlikte 28 eder. Fatiha'da 28 harfin 7'si yoktur. Kadının yüzünde de erkeklerde sorduran beliren 7 hat mevcut değildir. Bundan dolayıdır ki Fatiha'ya "*kitabın anası, esası*" denilmiştir. Yine Hurufilere göre Kur'anı Kerim'in sırrı 29 sürenin başında ve Şûra süresindeki 2 olduğu için 30'u bulan söz haline gelmeden kesilmiş harflerden oluşmaktadır. Hurufiler hükümleri belli, açık ve kesin sözler" olarak kabul ederler. Nitekim yolcu olmayanların kıldıkları Farz namazların rekat sayısı da 17'dir; yolcu olansa 11 rekat namaz kılar. "On yedi" harfin dışında kalan 11 harf de Hurufilerce açıktır ikisinin tutarı 28'dir. Yolcu olmayan her gün 17, cuma günü 15 rekatlık farz namazı kılar; 17+15'in tutarı da 32'dir. Namazı insan yüzündeki hatlara bağlamak suretiyle kaldıran Hurufiler, İslam dininin diğer şartlarını da buna benzer harf ve rakam formüllerine uydurma yolunu tutarlar. (Gölpınarlı: 1973, 18-19). Eskiden beri harflere türlü manalar verme, onlardan birtakım hükümler çıkarma yolunu tutanlar, bunları Tasavvuf görüşüne katanlar çıkmışsa da sistemi bu haliyle ortaya atanın, Naimi mahlasıyla çok güzel tasavvufî Farsça şiirler de yazmış bulunan Fazlu'llah Hurufiliğin ana prensipleri *Cavidan-ı Kebir adlı* eserde belirtildiği bilinmektedir. Onun 1339-1340 tarihinde dünyaya geldiği, Batni öğretiden etkilendiği İran, Azerbaycan ve Irak'ta dolaştığı, nihayet Tebriz'de sistemini yaymağa başladığı, son zamanlarını Şamahî ve Baku'de geçirdiği, İslam dinine uymayan telkinleri dolayısıyla Şamahî'de tutuklandığı, nihayet zamanın dini otoritelerince verilen bir fetvaya dayanılarak 1394'te Timur'un oğlu Miran Şah'ın emriyle öldürüldüğü ve ayaklarına ip bağlanıp sokaklarda sürüklenen cesedinin sonra müritleri tarafından alınıp gömüldüğü rivayet edilmektedir. (Kürkçüoğlu:1985, XII-XIV).

¹⁴ Kürkçüoğlu: 1985, VII-VIII; Fuzuli Bayat, "Hurûfîlik Merkezleri ve Anadolu'da Hurûfîlik" www.alewiten.com./hatta geçici de olsa Fatih Sultan Mehmet'i de etkilediği bilinmektedir. (Gölpınarlı: 1973, 29).

ateşli sözleriyle ve yazılarıyla çevresindeki insanlar üzerinde büyük bir heyecan uyandırmış taraftarları dinamik bir hayatın içine sokmayı ve yönlendirmeyi başarabilmiştir (Olgun: 1971, 195).

Onun şiiri sadece halk kitleleri üzerinde sınırlı kalmayıp entelektüel kesimler tarafından da benimsenmiştir. Dildeki ustalığı, mısra kurma üstünlüğü, samimiyeti ve lirizmi ile Yunus Emre'yi hatırlatan ve edebiyatımızın kurucularından olan Nesimi'nin halk, tekke ve divan şairlerimiz üzerinde azımsanamaz etkileri olmuştur. Nesimi, 14. yüzyıl Türk edebiyatının olduğu kadar tekke edebiyatının da önemli bir şairi olmakla beraber, şiirlerindeki bütün biçim ve muhteva unsurlarının divan edebiyatı estetiğine uygun oluşu, kelime ve mazmun kullanmaktaki ustalığı onu divan şairi saymamızı gerektirmektedir (Kürkçüoğlu:1985, VII, XXX-XXXI; Olgun: 1971, 195-199).

4. Nesimi'nin Şiirlerine Yansıyan Sosyo-kültürel Unsurlar

Geleneksel veya modern¹⁵ her toplum, kendine özgü bir sanatçı kimliği ve sanat eserleri ile belirginlik kazanmaktadır. Bununla beraber nesir veya şiir ayırımı yapmaksızın bir anlatım metnini çözümlmek için üç temel esastan söz edebiliriz. Bunlardan, metinde yer alan bir olay ya da olaylar dizisine “söylem”; olaylar serisinin gerçekte meydana geliş sırasına göre dizilişine “öykü”; öykünün söyleme dönüştürülmesine ise “anlatım edinimi” denilmektedir. Söz konusu bu üçlü düzlem, roman, hikaye vb. yapıtlarda olduğu gibi şiir analizlerinde de kullanılabilir. Burada asıl üzerinde durulması gereken ise söylem ile öykü arasındaki bağıttır. Çünkü yazarın hammadde diyebileceğimiz öyküyü nasıl işlediğini/söyleme dönüştürdüğünü bu bağıttı ile incelemek mümkündür (Moran: 1994, 180). Nesimi'nin şiirlerinde söylem, öykü, anlatım edinimi ilişkisi bütün çıplaklığı ile görülmektedir. Onun şiirinde aşağıda alt başlıklar altında verilen toplumsal olguları, olayları, kurumları ve kavramları arka planlarıyla algılamamız mümkündür.

¹⁵Toplumları çeşitli kriterlere göre tanımladığımızda birçok tiplere yerleştirmek mümkün olmakla beraber genelde geleneksel ve modern toplum tiplemesini sosyolojik anlamda şu temalarla açıklamak mümkündür. Geleneksel toplumlar: Bir ideal tip olarak ele alındığında sosyo-ekonomik yapı bakımından, kendi kendine yeterli kapalı bir ekonomi, sınırlı sosyal hareketlilik, dinî olanla sosyo-kültürel faktörlerin birbirine karıştığı bir sosyal hayat sunmaktadır. Bu toplum tipinde her toplumsal eser gibi sanat ve edebiyat da önemli toplumsal fonksiyonlarından birini yerine getirmektedir. Modern sanayi toplumu ise tasvirini tam olarak yapma olanağı bulunmasa da sosyal örgütlülük açısından oldukça karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu tür toplumda yatay ve dikey hareketlilik yoğunlaşmış, kentleşme ile sosyal hayat alanları daraltılmış ve kendine özgü yapısıyla sanat ve edebiyat üreten bir görünüm arz etmektedir.

4.1. Nesimi'nin Anlatım Ediniminde Dinî ve Ahlaki Ortodoks ve Heterodoks Dualizimi

Herhangi bir dinin, çok sayıda insan tarafından paylaşılması onun karşılıklı ilişkilerin temel belirleyicisi olabilmesine imkan sağlamaktadır (Berger, 1993; 225). Bu nedenle din toplum hayatında aileden hukuka, ahlaktan siyasete kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik gösteren kurumlarda, kendine özgü varlığında motive olmuş, bu dünyaya yönelmiş, kendine özgü düşünce ve değerler sistemine sahip anlamlı bir işlev göstermektedir (Aron, 1998; 367-368). Örneğin; Hinduizmin belgeleri olan "Veda"¹⁶ larda, dünyanın iyi bir şey olduğu bildirilmişken, Budizm'de dünya yadsınmıştır. İslam dini ise, dünyayı ince bir denge noktasına oturtmuştur (Dursun, 1992; 25-26).

Kısaca "kutsalın tecrübesi" olarak tanımlanabilen din olgusu, hem teorik hem de pratik anlatım örnekleriyle örülü bir sosyolojik gerçek olarak insanlık tarihi kadar eski ve insanlıkla beraber süre gidecek olan gerçekliktir (Wach, 1995: 37-51). Söz konusu bu teorik ve pratik anlatımın tipik bir örneği olan İslam, var olduğu süre içerisinde ontolojik yapısı gereği toplumda kendine özgü sosyal ilişkiler yaratma ve bu ilişkileri takip etme ve sorgulama zorunda olan bir sistem olmaktadır.

Temel paradigması, tek Tanrıya, kutsal bir metne ve "nass"ların aktarılmasına aracılık eden bireye dayanmasına rağmen, İslam'ın da dahil olduğu her ilahi dinde Ortodoks ve Heterodoks yorumların temeli olarak nitelendirebileceğimiz çeşitli mezhep, tarikat kurucuları, sır cemiyetleri ve ihvan birliklerine mensup önderler ve bireyler bulunmaktadır. Bunlara Mevlanadan, Hacı Bektaş Veli'ye kadar uzanan, mensup olduğu toplumun hemen her alanında etkin olan bireyleri örnek göstermek mümkündür.

Benzer şekilde Ortodoks ve Heterodoks yorumların temeli olarak nitelendirebileceğimiz, bir toplumun veya bir dinin iç ve dış tehditler ile çökme ve çözülme tehdidi altında olduğu durumlarda ne psikolojik ne sosyolojik ne de teolojik olarak peygamber olmayan Ortodoks veya Heterodoks yorumlamalar sergileyen, reformcu olarak nitelendirebileceğimiz liderler ortaya çıkmaktadır (Wach, 1995, 417-419). Söz konusu liderlerin İslam dünyasındaki varlık karakteri de Ortodoks ve Heterodoks düalizminin dinsel temelli sosyo-kültürel farklılıklarının yansımasıdır. Şüphesiz söz konusu farklılıklar, İslam'ın temel paradigmalarının teolojik ve toplumsal açıdan gündelik hayata yansıyan tartışmalarından oluşmaktadır. Mevcut söylemde

¹⁶ Veda; Hint felsefesinin, M. Ö. 1500-500 yıllarındaki ilk döneminde Tanrı bilgisi, din bilgisi, anlamına gelen ve kurban töreni bilgisini, ilahileri, gizemli sözleri içeren yazılı kaynaklardır (Cevizci, 1997;706).

dinsel ve toplumsal açıdan tanımlanabilen bu gruplardaki farklı statüleri temsil eden liderler, kendi bakış açılarını kültürel, politik ve dinsel terimler kullanarak karşı terminolojilerle ifade etmeye çalışmaktadırlar.

Genelde, Hz. Ali merkezli inanç sistemlerinin savunucularının kullandığı terminoloji, egemen kültürün ortaya koyduğu inanç ve ritüelleri yadsıma ve bunların görünür olanlarını reddetme yönünde bir gelişme göstermiştir. Bu görünürlük nedeniyle, egemen İslami görüşün veya toplumun çoğunluğuna uyan milli ve dini politikaların temsilcilerinin benimsediği anlamda, Hz. Ali odaklı gruplara, genellikle; dinsel açıdan mezhepçi, tarikatçı, senkretik ve zındık; toplumsal açıdan ayrılıkçı, çatışmacı, sapkın ve yabancı gözüyle bakılmaktadır. (Olsson, 1999; 261). Oysa Heterodoks gruplar sahip oldukları inanç sistemlerini, daha geniş ve derin (Batini), İslam çerçevesi içerisine oturtmaya çalışarak, Sünni ritüel biçimlerini reddetmek yerine, bunlara saygı gösterme yolunu tercih etmektedirler. Hz. Ali merkezli inanç sistemlerinin farklı inanç ve ritüel türleri olabileceğini kabul etmek, zaten mezheplerin ve tarikatların doğasında bulunan farklı anlama ve açıklamanın bulunduğu anlamına gelmektedir. Örneğin, Heterodoks grupların kendi algılamasına dayanan hoşgörüyü açıklamak için yabancıların kendi yerleşmelerinde kalabilmesine imkan sağlayarak, kendilerini tümüyle farklı bir dini grup olmadıkları mesajını vermeleri ve Heterodoks gruplar içinde farklı bireysel konumlar alabilmesine imkan sağlanmasıdır. Özellikle, sosyal bir sorun oluşturmama gayreti; Heterodoks grupların Ortodoks gruplar tarafından ayıplanmaya maruz kalmaksızın veya herhangi bir yaptırıma uğramaksızın, duruma göre Ortodoks inanç biçimine eklenebilmesine veya tamamen ondan uzaklaşabilmesine neden olabilmektedir.

Söz konusu alanda İslam dünyasında ortaya çıkan lider kişiliğinin tipik örneklerinden birisi olarak Nesimi her reformcu gibi toplumun var olan durumunu yeniden gözden geçirerek, başta din olmak üzere toplumun tüm kurumlarında, çoğunlukla radikal olan teorik ve pratik girişimlerle büyük bir değişim ve dönüşüm projesi sunmaktadır. Kendisinden önce de İslam dünyasında reform girişiminde bulunan, büyük bir vaiz ve daha önemlisi dini ateşlilik ve heyecanların güçlü yöneticisi Baba İlyas ve Balım Sultan'dan Hacı Bektaş Veli'ye uzanan çizgide Onun Türk-İslam dünyasında etkinliğini şairlerinden anlamak mümkündür.

Bir anlatım metninin çözümlemesi için üç temel esas olan “söylem”, “öykü” ve “anlatım edini”nden oluşan üçlü düzlemi de Nesimi'nin şairlerindeki dinî dokuda bütün çıplaklığı ile görmekteyiz. Onun şairlerinde, birbirinden kesin çizgilerle ayıramayacağımız, “resmî İslâm”, “geleneksel İslâm”, “kitabî İslâm” ve “tekke İslâmî” anlayışları bu üçlü düzlem içinde açıklanmaktadır. Temel paradigmalarda benzerlik gösteren bu görüşler, onun şairlerinde,

ritüeller, farklılıklar açık olarak anlatılmaktadır.

Nesimi'nin şiirlerini önemli kılan, dinî yorum farklılıklarından kaynaklanan anlatım ediniminden oluşmasıdır. Nesimi'yi söz konusu farklı anlayışlar arasından tekke İslâm'ı içinde değerlendirmemize imkan sağlayan onun mensubu bulunduğu Hurufilik konusundaki öncü tutumudur. Onun şiirleri analiz edildiğinde, belirgin bir biçimde, medresenin temsil ettiği fıkha dayalı kitabî İslâm anlayışına muhalefet ettiği, bu bağlamda “resmi İslâm”a karşı bir duruş sergilediği görülmektedir. Aynı şekilde Nesimi'nin şiirlerinden yansıyan yönleri ile bu dönem ve sonrasında karşı bir kuvvet olarak devlet İslâmı'nın temelini oluşturan medrese İslâm anlayışının da, tekke İslâmı'na karşı belirli bir mücadelenin içinde olduğu anlaşılmaktadır (Ocak: 1999, 109-113).

Onun şiirlerinden hareketle, Ortodoks ve Heterodoks olmak üzere İslam'ın iki ana eğiliminin dönemin sosyal yapısına egemen olduğunu, tüm kültür¹⁷ unsurlarından bir olarak kabul edilen, bütün Müslümanların her tabakasında ve sınıfında etkili olan Ortodoks anlayışın iki dünya inancı için kendine özgü bir düşünce alanı ve yaşam tarzı oluşturduğu görülmektedir. Nesimi'nin şiirlerinden yansıyan anlatım edinimi çerçevesince kurumsallaşan tekke İslâmı'nın Heterodoks yorumunun, zaman zaman Ortodoks yoruma/egemen kültüre, merkezî yönetime karşı çatışma içine girdiği görülmektedir (Ocak: 1999, 109-113). Nesimi'nin önemseydiği ve şiirlerine yansıttığı, özünü ve sözünü bilgeliğe, bilimselliğe ve aşka dayandırma iddiasında olan, Hz. Ali'nin merkeze alındığı Heterodoks tekke İslâmı'nın öğretileridir. O şiirlerinde Heterodoks düşünceyi, Anadolu'da, kendine mahsus “ele, bele ve dile sahip olma”yı bireysel davranış; “bir olmayı, iri olmayı ve diri olmayı” iç grup ilişkileri zemininde ilkeleştiren; temel idesi insanı ön plana alan bir inanç sistemi olarak sunmaktadır. Aynı zamanda buna karşılık onun söylemlerinden, Heterodoks zihniyet ve hayat tarzının, Ortodoks egemen kültür tarafından “anomi”, “sosyal çözülme” ve “sosyal çatışma” gibi bir dizi toplumsal sorunun ortaya çıkmasına neden olan bir dinî sapma olarak algılandığı sonucunu çıkarmamıza da imkan sağladığını söyleyebiliriz.

Toplumların tarihinde, dini yorumlamanın bir başka örneği ise "sübjektif" ve "objektif din" anlayışdır. İslâm medeniyetinin devam ettirilme sürecinde, Nesimi'nin şiirlerinde, halef ve selefleriyle birlikte başta, objektif sonra da sübjektif dini anlayışın egemenliği birlikte görünüm kazanmaktadır (Günay: 1998, 207-212). Dinin söz konusu yorumlamasına bağlı olarak, Nesimi'nin din ile ilgili örnek beyitlerinde¹⁸ döneminin sosyal yaşamında etkili olan nasların

¹⁷ Diğer bir ifadeyle, “egemen kültür” demek olan tüm kültür, bir toplumda genel geçer kabul edilen kültür unsurlarının oluşturduğu bir bütündür. Örneğin toplumumuzda “Türkçe” bir egemen kültür unsurudur.

¹⁸ Nâkıs mihek oldu hamının kalbi zegaldır

yorum farklılığının bir ürünü olan Ortodoks ve Heterodoks düalizminden söz ederek şiirlerinin her biriyle bir "uyarı"da bulunmakta ve karşı bir kuvvetin doğmasına ve devam etmesine katkıda bulunmaktadır.

Söz konusu uyarılar, Nesimi'nin şiirlerinde genellikle dinî ritüellerin orijinalitesiyle ilişkilidir. Bu çerçevede ele alınan asıl sorun, dinsel öğelerin, yetkili dinî otoritelerin yorumlarla dinî ritüellerin aslı şekillerinden farklılaşıp farklılaşmadığı ve dinin aslî söylemine uygunluğunun tartışılmasıdır. Nitekim bugün de tartışıldığı gibi, Nesimi'nin söyleminde sıkça vurgulanan, dinde var olan sosyal yaşamla ilgili ritüellerin saf ve asli şekline dönüştürülmesi talebinin dönem içinde tartışmalı konular arasında yer aldığı görülmektedir (Günay: 1998, 272).

Onun şiirlerinde İslâm'ın analitik ayrımları olan, resmî İslâm ve kitabî İslâm anlayışları ve bunların kendine özgü oluşturduğu ahlak, ritüel ve normlar eleştirel bir yaklaşımla aktarılmaktadır. Nesimi'nin yaşadığı dönemde devlet İslâmı'nın temelini oluşturan medrese İslâm anlayışının, tekke İslâmı'na karşı belirli bir mücadelenin içinde olduğu bilinmesine rağmen (Ocak: 1999, 109-113) onun şiirleri analiz edildiğinde, belirgin bir biçimde, medresenin temsil ettiği fıkha dayalı kitabî İslâm anlayışına karşıt olduğu ve resmi İslâm'dan farklı bir duruş sergilediği görülmektedir.

Bir darbî dürtüst arıca dinâr ele girmez	(Ayan 1990: 184, 177/2)
Halkın ameli azdı vü gönül yıkıcı çok	
Bir hasta gönül yapıcı mi'mâr bulunmaz	(Ayan 1990: 185, 178/12)
Akreb oldı âlemin halkı vü mâr	
Fitne yayıldı âlâ kavmi'ş-şerâr	
Kanda var bir arı bâtın doğru yâr	
Kanı insâf ü mürüvvet kimde var	(Ayan 1990: 398, T-84)
Ol bilir Hakkı ki yalancı değil	
Her ki yalan söyler ol nâci değil	
Hacca doğru varmayan hâci değil	
Doğru söz doğrulara acı değil	(Ayan 1990: 414, T-185)
Dört gerek dört gerek üç dört gerek	
Yeddi hatt-ı istivâ üç dört gerek	
Seyyidi çoklar söğür dehri deyü	
Kendözün bilenlere beş dört gerek	(Ayan 1990: 407, T-140)
Vahdetin bahrında her dem yüzerim	
Gevheri ol bahr içinde düzerim	
İki yüzlünün derisin yüzerim	
Ma'den-i bahri elinden süzerim	(Ayan 1990: 421, T-224)
Bunca hây u hu vü bunca hây u hû	
Aç arık ulak imiş içi kuru	
Gerçi olmuş mahşerin adı ulu	
Bağrımı kıldı bu bahşiş yaralu	(Ayan 1990: 427, T-264)
Ey gönül her yana pervâz eyleme	
Çün kebûter tu'me-i bâz eyleme	
Kimşenin sırrını kimse saklamaz	
Kimseyi sen mahrem-i râz eyleme	(Ayan 1990: 430, T-282)
Ka'be yüzündür ey sanem yüzünedir sücûdumuz	
Tâ ki göre bu secdeyi nâra düşe hasûdumuz	(Ayan 1990: 190 187/1)
Zülf ü kaşınla kirpiğin Mushaf'ımızdır okuruz	
Ey dilimizde cümle sen güftümüz u şünûdumuz	(Ayan 1990: 190187/4)

Nesiminin ahlak ile ilgili görüşlerine gelince bu hususta şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

Dinî olgunun bir sonucu olarak ortaya çıkan ahlak, her ilahi dinle birlikte ilahi nizâmı anlamak, gerçeği ona uydurmak ve böylece insanlığın veya özel bir insan grubunun refah ve mutluluğunun işleyişini garanti altına almak amacı taşıyan Ortodoks ve Heterodoks yorumlamaları bulunan bir olgudur. Örneğin İslam ahlakı, Hıristiyanlık ahlakı, Yahudilik ahlakı gibi (Wach, 1995, 82). İslam inanç ve ahlakı'nı benimsediğini tartışmasız kabul ettiğimiz ve geleneksel toplum tipinde grup ahlakının korunması ve bütünlüğün sağlanması için güçlü teolojik ve sosyal öneme sahip bir otorite olan Nesimi'nin şiirlerinde söz konusu inanç ve ahlak olgularını işlediği görülmektedir.

Nesimi, Ortodoks anlayışın Heterodoks anlayışı değerlendirdiği gibi, mensubu bulunduğu toplumun ahlaki ve dinî hassasiyetlerini ele aldığı “söylem”, “öykü” ve “anlatım edinimi”nden oluşan şiirlerinde Ortodoks anlayışı toplumsal bir “anomi”, “sosyal çözülme” ve “çatışma” olarak değerlendirmektedir. O, içinde yaşadığı toplum üyelerinin benimsediği değer ve normlara sadık kalmaksızın, etik değerlerden uzak bir yaşam sürdürdüğüne hükmetmektedir. Yine şiirlerinde toplumda ahde vefa, samimiyet ve dostluk öğelerinin işlev görmediğini toplumun İslâm anlayışında şekilselliğin egemen olduğunu, gayri İslâmî bir anlayışın bulunduğunu radikal bir üslup kullanarak vurgulamaktadır.¹⁹ Nesimi, Tekke İslâmı dışında diğer yorum biçimlerinin toplumun bütün tabaka ve sınıflarında egemen olduğunu, resmi ve resmi olmayan sosyal normların yetersizliğini ve işlevsiz kaldığını belirtmektedir.

4.2. Nesimi'nin Anlatım Ediniminde Siyasal ve Hukuksal Ortodoks ve Heterodoks Düalizmi

Bütün siyasal yapılar, siyasi grupların biçiminde ve geleceğinde belirleyici olan şiddet unsurunu kendi sosyal yapılarına uygunluk içinde iç ve dış grup ilişkilerinde kullanırlar. Bu nedenle siyasal örgütler iç ve dış gruplara yönelik şiddet kullanma açısından farklılıklar gösterebilmektedir (Weber: 1998, 239). Yayılımcı siyasal grupları dışa, iktidarın aynı toplumda el değiştirmesi girişimleri ise içe dönük şiddete örnek gösterebiliriz.

Bir toplumun siyasi tutumu; siyasi katılma ve siyasi katılmanın karşıtı davranış şekli olarak ikiye ayrılabilir. Söz konusu her iki ayırımın da siyasi yabancılaşmaya açık olduğu

¹⁹

Yârım deyiçi çok durur ammâ be-hakikat
Fursat gelicek bir vefâ-dâr bulunmaz
Ança kişiler da'vî-i İslâm eder ammâ
Tek arada bir haç ile zünnâr bulunmaz

(Ayan 1990: 185, 178/2)

(Ayan 1990: 185, 178/4)

sosyolojik bir gerçektir. Bunlardan siyasi katılımın teamül dışı görünümüleri olan radikalizm, şiddete başvurma-siyasi terörizm, aktivizm, protesto yabancılaşma örnekleri olarak söylenebilir. Buna karşılık bir siyasal tutum olan siyasi katılmanın karşıtı davranışa; güçsüzlük, güvensizlik, anlamsızlık ve tecrit eğilimlerini siyasi yabancılaşmaya örnek gösterebiliriz. (Taşdelen:1997, 181-183).

Bu bağlamda siyasal ve hukuk alanında içe dönük şiddetin kullanılmasında ve tutumun oluşmasında başta din olmak üzere ekonomik güç, eğitim-öğretim düzeyi gibi olguların etki derecesinden söz etmek mümkündür. Özellikle Batını ve Heterodoksi inanç biçimleri siyasal alanı çok daha kolay etkileyebilmekte ve hatta manipüle edebilmektedir. Bu durumun İslam dünyasındaki tipik örneği Hz. Ali'nin şahsında başlayıp İslam toplumunun bütünü üzerinde etkili olan Heterodoksi inanç sistemleri olarak kabul edebileceğimiz “Hurufilik” ve “Babailik” olarak söylenebilir. Nesimi'nin temsil ettiği İslami “Hurufilik” ve “Babailik” gibi heterodoksi yorumlar İslam tarihinde, Hz. Muaviye'nin, Hz. Ali'nin hilafetini kabul etmeyerek, kendi halifeliğini ilan etmesi ile başlayan ve özellikle Türk-İslam dünyasında toplumsal yapıyı derinden etkileyen tarihi bir sahne oluşturmuştur. Örneğin Sıffin savaşı ve Cemel vakası Ortodoks ve Heterodoks yorumunun başlangıcını; Selçukludan Osmanlıya uzanan Babailik hareketi ise Türk-İslam dünyasının her türden şiddetin kullanıldığı toplumsal çatışma açısından Ortodoks ve Heterodoks düalizminin belirgin göstergeleri arasında yer almaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında, Heterodoks grupların dönemin egemen siyasal gücü altında kendi kuramlarını, kurumlarını, kavramlarını ve ilkelerini, Ortodoks siyasal düşünceye alternatif olacak bir içerikte biçimlendirmişlerdir.

Nesimi, mensubu bulunduğu toplumun siyasi dokusunu ifade eden “söylem”, “öykü” ve “anlatım edinimi”nden oluşan şiirlerinde, yaşadığı toplumun dinamizmini ve toplumun katmanları arasındaki çatışmanın çeşitli görünürlüklerini aktarmaktadır. Onun şiirlerinde egemenlik üzerinde etkili olanlarla, bu egemenliği ele geçirmek isteyenler arasında bir birikimin sonucunda ortaya çıkan toplumsal dinamizmi ve çatışmayı görmek mümkündür.

14. yüzyılda, Nesimi de dahil olmak üzere, devletin din anlayışına muhalefet edenler kendilerine hoşgörü gösterilmemesinden dolayı mümkün olduğunca devlet kurumlarıyla az ilişkiye girme ve eleştirme yolunu seçmişlerdir. Bu nedenle, Nesimi, dinsel yorum farklılığına dayanan muhalif siyasal düşüncelerinden biri olan Hurufiliğe bağlılığı nedeniyle egemen siyasal gücün bakış açısına göre, bölgesel ve aykırı unsurlarla örülerek gittikçe derinleşmeye yüz tutmuş bir siyasal hareketin temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Çamuroğlu: 1998, 1996, 133).²⁰

²⁰Gerçekte *Hurufilik*'in kurucusu *Fadlullah*'ın, yazdığı öne sürülen fıkıh kitabını ithaf ettiği kişinin adını, dönemin rakip otoritelerinden

Dönemin hukuki serüvenini ise, onun cezalandırmasında görmek mümkündür. Nesimi'nin öldürülmesi, şiirlerinde, zahiren İslâmî, gerçekte ise siyasi bir kararın ürünü olarak değerlendirilmektedir.²¹ Zira Nesimi, mahkeme heyetinin karşı çıkmasına rağmen dönemin siyasi otoritesi olan Memluk Sultanı el-Müeyyed'in "resmî buyruk"u üzerine cezalandırılmıştır. Bu, O'nun dinî yaklaşımından öte siyasi amaç doğrultusunda cezalandırıldığına göstergesidir²² (Olgun: 1970, 54-56). Nesimi, şiirlerinde, olası durumları göz önüne alarak, aleyhine fetva verilerek öldürülmesine neden olan tartışmalı konuyu bütün yönleriyle eleştirel bir üslupla ifade etmiştir.

İslâm'ın tarihsel süreç içerisinde, idari-siyasi yapıyı yönlendiren bir sistem haline gelmiş olması ve bunun ortaya çıkardığı sosyal sorunlar Nesimi'nin şiirlerinde vurgulanan konular arasında yer almaktadır. Bunun en tipik örneği, Onun öldürülüş biçiminin sosyolojik bir olgu olarak din, ahlak, hukuk ve siyaset açısından dönemin tartışmalı bir konusu olduğudur. Nesimi'nin öldürülüş nedeninin dinî, siyasi, hukuki, vb. alanlarda yorum farklılıklarından ortaya çıkan gerilimden kaynaklandığını söylemek mümkündür.²³

Ayrıca Nesimi, şiirlerinde, iç ve dış kaynaklı çatışmalara sahne olan bir toplumu ve devletin, İslâm'ın içindeki yorum farklılığına gösterdiği esnekliğin hemen hemen sona erdirilmesi süreçlerini aktarmaktadır (Ateş: 1992, 166-167).

Nesimi'nin örnek olarak verilen şiirlerinde²⁴ mevcut siyasi idari yapının eleştirildiği ve bir muhalefet anlayışı geliştirildiği görülmektedir. Nesimi'nin şiirlerinden 14. yüzyılda siyasi bir güç olarak belirginleşen Hurufiliğin, bir iç muhalefet olarak egemen siyasi görüş ile çatışma sürecine girdiği; dönemin iktidarının algıladığı anlamda siyasal bir alternatif olduğu ve Ortodoks İslâm anlayışının da Nesimi'nin eleştirel yaklaşımlarını iktidara yöneltilmiş taraftarı güçlü olan bir muhalefet hareketi olarak algıladığı anlaşılmaktadır.

Nesimi'nin, siyasi söylemi ve eylemi etkin olan şiirlerinden, Heterodoks düşüncenin zamanın siyasal gücüne karşı güçlü bir direniş sergilediği, siyasal iktidar nazarında, muhalefetin

kaynaklanan çekincesinden dolayı, daha sonra silmesi, hareketin Nesime'ye kadar aktif olmadığını göstermektedir (Gölpınarlı: 1973, 13). Hurufiliğin, Nesimi'nin dışında, siyasal güç karşısında ürkek ve korkak davrandığı ve başka tarikatlara özellikle de *Bektaşiliğe* sızdığı (Gölpınarlı: 1973, 27-33), hareketin Nesimi'den sonra alenileştiği görülmektedir (Olgun: 1970, 53).

²¹ Zâhidin bir parmağın kessen döner Haktan kaçır
Gör bu gerçek aşığı ser-pâ soyarlar ağrımaz (Ayan: 1990, 191)

Ayrıca bkz. (Ayan: 1990, 173, şiir 156)

²²Böylesine dini bir yorumun tartışılmasından ortaya çıkan davada toplumda cezaî müeyyidenin genel-geçer olan şer'i hukuka değil de örfî hukuka göre gerçekleştirilmiş olması, davanın siyasi olduğu kadar kararın tartışmalı olduğunun da bir kanıtıdır.

²³ "Örneğin... Nesimi'nin kendisi ve kanı mürdardır, onun kanından bir damlası bir uzva dokunursa o uzvunda kesilmesi gerekir" dinî hükümü ile cezalandırması sorunun dinî olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır (Olgun: 1970, 55; Çiftçi: 1997, 25)

²⁴ Her bî-hüner insan bile mansıp yeri tuttu
Sâhib-hünere mansıp u dinâr bulunmaz (Ayan: 1990, 185, 178/5)
Ehl-i imân ısları ol demde inkâr ettiler
Çün Hüseyinî Haleb şehrinde ber-dâr ettiler (Ayan 1990: 173, 156/1)

(Ve makaledeki diğer şiirler.)

bir siyasal lideri²⁵ konumunda olduğu anlaşılmaktadır.²⁶ Nesimi şiirlerinde, zamanın siyasal iktidarını/iktidarlarını iç politik söylemlerle bir politik lider edasıyla eleştirmektedir. Bunun tipik örneklerine şiirlerinde değişik şekillerde rastlamaktayız.²⁷

Nesimi, hakkında verilmiş olan idam hükmünün etkisi altında yazdığını düşündüğümüz şiirlerinde, devletin tüm siyasal kurumlarının yargılama ve infaz etme sürecini gayri İslâmi bir siyasal gücün tezahürü olarak görmekte ve kendisine yapılan muamelenin İslâm dışı bir siyasal karar olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede onun şiirlerinden, dönemin siyasal yapısının hukuk dışı, keyfi ve toplumu yanıltıcı kararlar içinde olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Nesimi'nin şiirlerinden, yaşadığı dönemde Ortodoks İslâm'a dayanan hukukun, genel kabul gördüğü, devlet de dahil bütün cihâna yönelik bir normlar manzumesi olarak yerini aldığı, ve genel olarak İslâm hukukunun, temel İslâmi paradigmalara değil Ortodoks İslâm'a dayandığı ve yetersiz olduğu vurgusu anlaşılmaktadır (İnalçık: 2005, 70-71). Buna göre zamanın egemen hukuk anlayışı objektif bir İslam hukuk anlayışı değil dünyevi bir hukuk öğretisi/otoritesidir.²⁹ Aynı şekilde, Nesimi'nin şiirlerinde,³⁰ zamanın iktidarını temsil eden siyasi düşüncenin hukuk meselesi üzerinde kendisinin hüküm vermeğe kalkışmasına ulemânın karşı çıkması gibi devlet idaresinde farklı hukuk sisteminin uygulanması ve bürokratik önlemlere³¹ itirazlar da bulunmaktadır.

Belirtilen şiirlerinde Nesimi, başta din ve hukuk normlarını subjektif olarak değerlendirerek mevcut normların toplum üyelerini, anomiyeye ve düşmanca sosyal ilişkilere

²⁵ Lider, sorgulayıcı ve sabırlı, daima önde değil, yeri geldiğinde arka planda duran, değişimin yaratıcısı olan, prensipleri ile hareket eden, zorluklara karşı mücadele eden, ahlak kurallarını bireysel menfaatinin önünde tutan, kararları takımıyla beraber alan, daima değişime açık kişidir. <http://www.msxlab.org/forum/meslekler/9641-liderlik.html>

²⁶ Arap tarihçilerinin de naklettiği gibi, onun, sağlam bir kişiliğe, güçlü bir manevi karaktere ve dikkate değer bir politik kimliğe sahip olması ve onun Halep'te mensup olduğu grup üyeleriyle birlikte *toplumsal çatışmaya neden olacağı* öngörüldüğü için ölümlü cezalandırılması bu fikri doğrulamaktadır (Olgun: 1970, 52).

²⁷ Tarrâr eğer iltürse kamu rahtı revâdir
Çün kâfilede bir kişi bîdâr bulunmaz (Ayan 1990: 185, 178/8)

²⁸ Nesimi'nin şiirlerinden, verilen cezanın karar ve infaz tarihleri arasında belirli bir sürenin olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹ Nesimi'nin yaşadığı dönemden önce, 10 ve 11. yüzyıllarda İran'da *Buveyhîoğullarının* ve *Türk Selçuklularının* uygulamaları örnek gösterilebilir. Ayrıca güçlü *Türk hanedanları* da devlet idaresinde fiilen bir kuvvet ayrılığı prensibi getirmişlerdir. Buna, siyasi idari gücün dinî otoriteye dayanmayan kanun yapma faaliyetleri örnek gösterilebilir. Nesimi'nin kullandığı mantık, sultanın bağımsız kanun yapma yetkisini savunmak için, daha sonraki dönemlerde de tekrarlanmış, bu durumu ifade için, daima "*Şer'* ve *Kanun*" ve "*Dîn ü Devlet*" terimleri kullanılmıştır (İnalçık: 2005, 72-73).

³⁰ Kâdiya nesne vermeziz rüşvet için bu da'vide
Kâdi-i Hak katında çün âdil imiş şuhûdumuz (Ayan 1990: 190, 187/8)
Kimin ki gönül diledi ayağını öpmek
Başını oynamak ana mukarrer olmuştur (Ayan 1990: 154, 128 /3)
Kâdîlar fetvâ verüben Hakka bâtil dediler
Küfr olup imâna gelmez gelmeğe âr dediler (Ayan 1990: 173, 156/2)
Ey Nesimî vâsıl oldun hâlik-i rahmâna sen
Cennetü'l-mie'vâ bulup yerini güzâr ettiler (Ayan 1990: 173, 156/7)
Her kişide bir cübbe vü destâr olur ammâ
Bin başda biri lâyıık-ı destâr bulunmaz (Ayan 1990: 185, 178/6)

³¹ Devlet idaresinde ve askerî sınıf arasında geçerli olan *örfi hukukla*, halkın günlük işlerine uygulanan *şeriat* kuralları arasındaki ayrılık belirgindir. Örneğin, askerî suçlar veya *miras taksimi* gibi sorunlar *şer'i mahkemelerce* değil *kadıasker* tarafından görülmektedir. Yine, Nesimi'nin yaşadığı döneme denk düşen *I. Bayezid* (1389-1402) zamanında sultanın *şeriat dışı* koyduğu kanunlar ve bürokratik önlemler zamanın dinî otoriteleri tarafından itiraz ve dirençle karşılanmıştır. Bu bağlamda, sultanın bir hukuk meselesi üzerinde kendisinin hüküm vermeğe kalkışmasına, *ulemâyî* ve *şeriatî* temsil eden *Mehmed Fenârî*'nin karşı çıkması buna örnek gösterilebilir. (İnalçık: 2005, 79).

yönlendiren, sosyal çözülme belirtileri gösteren kurallar olarak değerlendirmektedir. Nesimi, zamanın hukuk otoritelerini doğru ile yanlış ayıramayan, objektif kriterlerden uzak kişilikler olarak değerlendirmektedir. O, sorunların çözümünde başvuru kurumlarının niteliğinin, ister devletin dine isterse dinin devlete olan müdahalesi temelinde kurumların ters yüz olduğunu ve iflas ettiğini belirtmektedir. Bu iflasa gerekçe olarak, dönemin hukuk anlayışının sosyal olay ve olguların sağlıklı analizinden alınmadığını düşünmektedir. Ona göre dönem, “hakk”ın “batıl”a dönüştüğü, yasal düzenlemelerin sosyal sorunları hukuken çözemediği bir sosyal hayat alanı sunmaktadır.

Nesimi'nin şiirlerinde vurgulanan hukuk normları devletin kontrolünde olan bir hukuk müessesesi olarak resmi ideolojinin korunması amacını taşımıştır. Bu bağlamda onun eleştirileri, siyasi bir muhalefet örneği değil aynı zamanda yasal ve anayasal alanda da farklı değerlendirmeler sunmaktadır (Kılıçbay:1996, 90). Nesimi şiirlerinde devletin, dinî inançları belirli hukuk normları çerçevesinde düzenlediği, muhalif düşünce gruplarını potansiyel bir tehlike olarak algıladığı ve engelleme yoluna gittiği inancındadır. Bu nedenle Nesimi'nin, merkezi otoriteyi yadsıyan, tekke-zaviye çevresinin yorumunu önemseyen dinî, hukuki, siyasi, vb. algılayış içinde şiirler yazdığını söyleyebiliriz.

Nesimi'nin şiirlerinden; İslâm dünyasında, hukuki düzenlemelerin rasyonalize edilemediği, devletin hukuka tam anlamıyla saygılı bir tutum sergilemediği; İslâm dünyasında pek çok iç karışıklık ve çatışmanın ortaya çıkmasında subjektif, toplumsal ahlâka ve rasyonelliğe dayanmayan hukuk sisteminin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, Onun şiirlerinden Heterodoks İslâm'ı temsil edenlerin, merkezi otorite ile ters düşerek, devletin siyasi ve hukuki normlarına karşı bir sosyal yapı içinde müstakil bir dinî sosyal grup olarak var olma yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Nesimi'nin mensubu bulunduğu toplumun ahlaki, dinî, siyasi ve hukuki dokusunu ifade eden “söylem” “öykü” ve “anlatım edinimi” şiirlerinde toplumsal kavrayış/bilinci üç başlık altında değerlendirilmektedir.

1. Nesimi'nin yaşadığı dönemde birbirinden kesin çizgilerle ayıramayan, “resmî İslâm”, “geleneksel İslâm”, “kitabî İslâm” ve “tekke İslâmı” anlayışları O'nun sanat ve edebiyatında belirleyici bir faktör olmuştur. Tekke İslâmı içinde yer alan Nesimi'nin şiirlerinde, medresenin temsil ettiği kitabî İslâm pratikleri eleştiriye tabi tutulmaktadır.

Bu dönemde hem Heterodoks hem de Ortodoks olmak üzere iki ana eğilim içinde gelişmiş olan İslâmi yorumun her biri kendine özgü bir düşünce alanı ve yaşam tarzı ortaya koymuştur. Aynı şekilde Heterodoks İslâm anlayışı egemen kültür tarafından “anomi”, “sosyal çözülme” ve “sosyal çatışma” gibi bir dizi toplumsal sorunun ortaya çıkmasına neden olan bir dinî yorum biçimi olarak kabul edilmiştir.

Toplumsal yaşamdaki dini yorumlamanın bir başka örneği "bireysel" ve "toplumsal din" ya da "sübjektif" ve "objektif din" anlayışıdır. Nesimi'nin şiirlerinde ise sübjektiflikten çok objektifliğin etkili olduğu söylenebilir.

2. Nesimi'nin, şiirlerinde, sosyolojik bir olgu olarak egemenlik üzerinde etkili olanlarla, bu egemenliği ele geçirmek isteyenler arasında bir birikimin sonucunda ortaya çıkan toplumsal dinamizmi ve çatışmayı görmek mümkündür.

Şiirlerinden Nesimi'nin, zahiren İslâmî, gerçekte ise siyasi bir kararla öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Dönemin cezaî müeyyidelerinin “şer’î hukuk” a göre değil de “örfi hukuk” a göre olduğu onun şiirlerinden çıkarılabilir. Dinî bir yorumun tartışılması üzerine ortaya çıkan gerilimin çözülmesinde kullanılan yöntem hem siyasi hem de dinî ve hukuki açıdan tartışmalı gözükmektedir. Nesimi, zamanın siyasal gücüne karşı güçlü bir direniş sergilediğini gösteren, dinî söylemi ve eylemi etkin olan şiirlerinden dolayı siyasal iktidar nazarında, muhalefetin bir siyasal lideri konumundadır ve zamanın siyasal iktidarını/iktidarlarını bir politik lider edasıyla eleştirmektedir.

3. Nesimi'nin şiirlerinden, yaşadığı dönemde genel olarak Ortodoks İslâm’a dayanan hukukun işlev gördüğü, temel İslâmi paradigmalara dayanmadığı ve yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlayış, toplum üyelerini, “düşmanca sosyal ilişkiler içerisinde bulunan, anomiye yönelmiş, sosyal çözülme belirtileri gösteren bireyler” olarak değerlendirmektedir.

Hukuki olarak Nesimi, zamanın hukuk normlarının ters yüz olduğunu ve iflas ettiğini, dönemin hukuk anlayışının, sosyal olay ve olguların sağlıklı analizinden alınmadığını düşünmektedir. Bu çerçevede Nesimi, merkezî otoriteyi yadsıyan, aksine tekke-zaviye çevresinin yorumunu önemseyen dinî, hukuki, siyasi, vb. algılayışı benimseyip desteklemiştir.

Nesimi'nin şiirlerinden, yaşadığı toplumda hukuki normların rasyonalize edilemediği, devletin tutumunda hukuka saygılı bir davranış sergileyemediği, bu nedenle iç karışıklık ve çatışmanın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar:

- ATEŞ Toktamış, Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, İstanbul 1991.
- ALVER Köksal (Editör), Edebiyat Sosyolojisi, Hece yayınları, Ankara, 2004
- AYAN Hüseyin, Nesimi Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- BAYAT Fuzuli, “Hurufilik Merkezleri ve Anadolu’da Hurufilik” www.alewiten.com,
- CEVİZCİ Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.
- CEVİZCİ Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yayınları, Ankara 1997.
- Cl. Huart, İslâm Ansiklopedisi, Fazlullah maddesi, C. IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, s. 535.
- ÇAMUROĞLU Reha, Tarih, Heterodoksi ve Babailer, Metis Yayınları, İstanbul 1992.
- ÇİFTÇİ Cemil, Maktul Şairler, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÖLPINARLI Abdülbaki, Türkiye’de Mezhebler ve Tarikatler, İstanbul 1969.
- , Hurûfilik Metinleri Kataloğu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.
- GÜNAY Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Günümüzde Alevi ve Bektaşılık, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1985.
- HASAN İbrahim, İslâm Tarihi, (Çevirenler: İsmail Yiğit - Sadrettin Gümüş), C. 1 , İstanbul 1984.
- <http://www.msxlab.org/forum/meslekler/9641-liderlik.html>
- İNALCIK Halil, Türk Tarihinde Türe (Törü) ve Yasa Geleneği, Doğu Batı-Makaleler I, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2005.
- KILIÇBAY Mehmet Ali, İslâm’da Din-Devlet İlişkileri, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- KIRKKILIÇ Ahmet, Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf, Timaş Yayınları, İstanbul 1996.
- Komasyon, Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi, C. 10, Zaman Gazetesi – Feza Gazetecilik Anonim Şirketi, İstanbul 1992.
- KÜRKÇÜOĞLU Kemal Edip, Seyyit Nesîmî Divanından Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- MENGÜŞOĞLU Takiyettin, Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.
- MORAN Berna, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, Cem Yayınları, İstanbul 1994.
- OCAK, A.Yaşar, “Din”, Osmanlı Medeniyeti Tarihi (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), C.1, Zaman Gazetesi – Feza Gazetecilik Anonim Şirketi, İstanbul 1999, s.109.

OLGUN İbrahim, “Seyyit Nesimî Üzerine Notlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN 1970, 2. baskı, Ankara 1989, s. 47-68.

-----, “Nesimî Üzerine Notlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN 1971, 2. baskı, Ankara 1989, s. 195-207.

OLSSON Tort, “Ali Odaklı Mezheplerde Yazıya Geçirme, Dağlıların ve Şehirlilerin "İrfanı" Suriyeli Alevi-Bektaşilerin ya da Nusayrilerin Mezhebi”, Alevi Kimliği (Çeviren, B.Kurt Torun, H. Torun.) Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

SEVİNÇ Necdet, Osmanlılar'da Sosyo-Ekonomik Yapı, Kutsun Yayınevi, İstanbul 1978.

TAŞDELEN Musa, Siyaset Sosyolojisi, Kocav Yayıncılık, İstanbul 1997.

TUNALI İsmail, Estetik, Cem Yayınları, İstanbul 1984.

WEBER Max, Sosyoloji Yazıları (Çeviren Taha Parla), İletişim yayınları, 1998, İstanbul.